

*Ad neminem ante bona mens venit quam mala;
omnes preoccupati sumus¹*

¹ „Nimănui nu-i vine înaintea gândului celui bun decât gândul cel rău: toți suntem de mai înainte stăpâniți (de gândul cel rău)” (Seneca, *Epistolae*, 50, 7), apud E. Munteanu et alii, *op. cit.*, p. 16.

COTITATEA DISPONIBILĂ - PRAG AL VOINȚEI ?

Raluca Frunză

PRIMUM DIVIDAM

În primul rând, voi analiza textul juridic prin:

- *lectura*, prezentarea integrală a textului juridic, eventual interpolat;
- *summa*, rezumatul textului;

Am ales pentru analiza noastră textul definitoriu pentru „partea disponibilă a bunurilor”. Conform treptei I să prezentăm textul din norma juridică:

Lectura: Art. 841 „Liberalitățile, fie făcute prin acte între vii, fie făcute prin testament, nu pot trece peste jumătatea bunurilor dispunătorului dacă la moarte-i lasă un copil legitim; peste o a treia parte, dacă lasă doi copii; peste a patra parte, dacă lasă trei sau mai mulți”.

Art. 842 „Sunt cuprinși în articolul precedent sub nume de copii, descendenții de orice grad”.

Summa: Legea determină partea de care omul poate să dispună prin acte cu titlu gratuit, ea determinând astfel în mod indirect rezerva succesorală.

SECUNDUM PONAM CASUM

În al doilea rând, voi începe hermeneutica propriu-zisă printr-o cazuistică reală sau eidetică, imaginară, identificând legătura imediată între abstracțiunea textului și realitatea conflictuală juridică. Pentru aceasta voi apela la imaginație, sperând că voi reuși să subliniez inechitatea stărnită de art. 841.

Să presupunem că X are un copil, dar testează întreaga avere lui Y, un terț care i-a oferit îngrijire de-a lungul vieții. Copilul lui X are posibilități materiale și totuși nu își dă osteneala să-și ajute părintele, în timp ce terțul Y o duce foarte greu dar îl ajută și pe X. Datorită instituției rezervei succesorale, legatul universal făcut de X în favoarea lui Y va fi nul absolut pentru jumătate din patrimoniul lui *de cuius* la cererea unicului său copil. Mă întreb: vi se pare echitabil ca în aceste condiții X să nu poată dispune liber de patrimoniul său, iar Y, care a fost unicul sprijin al lui X să nu aibă nici o modalitate de a-și apăra interesele?

Altă ipoteză: X are 2 copii, dar la bătrânețe mai ia în grijă un al treilea copil, Z, orfan. Z este de un real ajutor pentru X, fiind cunoscut faptul că între cei doi s-a înfiripat o puternică dragoste părintească, drept pentru care X a inițiat procedura adopției. Soarta face ca X să moară înainte de finalizarea adopției, însă spre norocul lui Z există un legat universal în favoarea lui. Trebuie menționat că în scenariul nostru copiii naturali ai lui X nu au fost tocmai copiii model de care ar fi trebuit să se bucure X, ba mai mult, aceștia au plecat din țară, ducând-o chiar foarte bine pe meleaguri străine, lucru care nu s-a răsfrânt defel și asupra părintelui lor. Aflând despre isprava părintelui lor, copiii naturali se întorc în țară și anulează testamentul în privința a două treimi din patrimoniul lui *de cuius* invocând instituția rezervei succesorale consacrate de art. 841 C. civ. Vă întreb: oare copiii naturali ai lui *de cuius* nu au profitat cumva de faptul că Z nu are calitatea de copil legitim, micșorându-i astfel cota parte din moștenire? Cu ce e Z mai prejos față de fiii naturali, care nici măcar nu s-au sinchisit să se poarte ca niște adevărați copii? Contează oare mai mult o bucată de hârtie care să ateste calitatea de copil adoptat-copil legitim, decât o viață de om? Z i-a acordat dragoste și respect lui X în timp ce adevărații săi copii au uitat de existența vreunui părinte. În loc să beneficieze de 1/2 din moștenire, cum s-ar fi întâmplat dacă

ar fi fost adoptat, Z va primi doar 1/3 din masa succesorală, pentru că așa-ziii copii naturali ai lui X au profitat de rezervă, acaparând 2/3 din patrimoniul lui *de cuius* pentru simplul motiv că ei sunt copiii lui X în acte. Pare-se că prea puțin mai contează situația de fapt; mai mult valorează aparența formală.

De asemenea, s-ar putea întâmpla ca părintele a doi copii să nu fie tocmai un exemplu pentru aceștia și, la moartea sa, să instituie legatar universal al patrimoniului său pe un terț. Dacă rezerva succesorală nu ar fi fost recunoscută în sistemul nostru de drept, atunci copiii dezmoșteniți la bunul plac al părintelui, fără vreun motiv pertinent, nu ar fi avut nici un mijloc de apărare împotriva toanelor acestuia.

În mare, situații de genul celor enumerate mai sus s-ar putea întâlni în practica instanțelor, caracteristica fundamentală a cazurilor constând în echitatea discutabilă a soluțiilor oferite de C. civ. actual.

TERTIUM HISTORIA REGULAE EXPLORABO

În al treilea rând, voi cerceta prima axă a investigației comparatiste, a devenirii regulei de drept, încercând să surprind câteva momente ale axei verticale a comparațiilor noastre analitice, aceea istorică, pentru a observa eventuale e(in)voluții ale regulei de drept exprimate.

Norme privind rezerva succesorală în dreptul roman

Apariția rezervei succesorale ca instituție în dreptul succesoral roman se leagă de organizarea familiei. Ideea care constituia axa centrală în societatea romană era cea a dreptului bazat pe putere. Astfel, familia, proprietatea, se circumscriu la romani puterii pe care părintele o are asupra copiilor sau pe care o are cetățeanul roman asupra lucrului ce-l deține. Puterea paternă nu era creată ca o măsură de protecție a celor care se găseau în incapacitatea de a se administra sau de a se îngriji pe ei înșiși, ci avea ca scop asigurarea autorității lui *pater familias* asupra copilului. Acest lucru justifică faptul că testamentul avea putere de lege, în virtutea dreptului absolut pe care îl avea persoana de a dispune de averea sa. Legea celor 12 Table a consfințit principiul libertății absolute de a dispune cu titlu gratuit. Totuși, necesitatea de a asigura rudelor în linie dreaptă și mai ales descendenților o parte din moștenirea defunctului determină crearea de instituții juridice ce reprezintă, de fapt, corective aduse principiului proclamat de Legea celor 12 Table. Embrionul instituției rezervei succesorale îl găsim în *heres suus*- ideea jurisconsultilor romani că există un fel de comunitate de patrimonii între părinte și copiii săi, adică aceștia sunt erezi care se moștenesc pe ei înșiși. Odată fixată această idee, este făcut primul pas în apariția unor restricții asupra dreptului de a dispune în mod absolut de averea sa în favoarea unui străin, în situația existenței unui moștenitor natural. Dacă dorea să dispună de această avere, părintele era obligat să-și exprime în mod cert intenția de a-l înlătura pe acesta de la moștenire exheredându-l, pentru că, atâta timp cât moștenitorul natural nu era dezmoștenit, el era considerat că ar avea o parte din averea părintelui.

Pentru apărarea intereselor moștenitorilor naturali s-a introdus o nouă instituție a dreptului succesoral roman: *querella inofficiosi testamenti*. Ea reprezenta o acțiune dată celor exheredați, prin care aceștia atacau testamentul considerându-l *inoficios*, iar exheredarea ca fiind neîntemeiată pe motive juste.

Legea Falcidia² a dispus, în scopul concilierii intereselor, ca eredelui să i se asigure o cantitate fixă și imobilă din patrimoniul testatorului, oferind certitudinea că aceasta nu va fi

² Legea Falcidia a succedat Legii Furia și Legii Voconia prin care se aduceau restricții libertății de a dispune de avere în mod absolut. Legea Furia dispunea ca nimeni să nu poată primi un legat mai mare de o mie de ași. Această dispoziție putea fi eludată prin efectuarea mai multor legate. Legea Voconia dispunea ca testatorul să nu lase unui legatar mai mult decât ar rămâne eredelui însuși, normă care putea fi eludată prin dispunerea în favoarea a numeroși legatari, porțiunea eredelui micșorându-se în mod implicit.

atinsă de dispozițiile defunctului. Patrimoniul celui ce dispunea era împărțit în două părți distinct delimitate: o a patra parte - *quarta legitima* - era rezervată exclusiv eredelui de care nu putea fi privat prin nici o faptă a testatorului și restul care forma partea disponibilă a testatorului de care putea dispune în mod absolut, fără teama ca dispozițiile făcute în această limită să poată fi anulate.

Reformatorul dreptului roman, împăratul Justinian, pune bazele dreptului civil modern, prin schimbările radicale de la anul 543, când creează o parte însemnată din ceea ce, peste șapte secole va purta denumirea integratoare *Corpus Juris Civilis*. Prin sistemul Novelelor, Justinian modifică regulile anterioare: prin Novela 18 mărește cantitatea legitimei la o treime din moștenire, dacă sunt un număr de 4 copii moștenitori sau mai puțini; în cazul în care numărul copiilor era mai mare de 4, *quarta legitima* ajungea la o jumătate din moștenire.

Norme privind rezerva succesorală în vechiul drept românesc

Codul Calimach³ din Moldova de la 1817 în capitolul XIV, partea a II-a, secțiunea „Despre legitimă și despre moștenire”, art. 965 delimitează categoriile de moștenitori rezervatari, adică „persoanele cărora testatorul este îndatorit de lege a le lăsa parte din averea sa, prin voința cea de pe urmă”. Același articol denumește moștenitorul rezervatar prin termenul de „moștenitori neapărați”. În ceea ce privește rezerva, face o distincție între rezerva copiilor și cea a părinților, în sensul că cea dintâi are o mărime variabilă, în funcție de numărul copiilor ce vin la moștenire, pe când ultima era fixă. Art. 968 dispune în această privință: „legitima cuvenită fiilor, de vor fi până la patru este a treia, iară de vor fi mai mulți este de jumătate din curata avere a părinților, adică o a treia parte sau jumătate din câte li s-ar fi cuvenit fără testament”. Art. 978, oferă o listă de „pricini”, cauze pentru care un copil putea fi dezmoștenit de către părinți, dar și un număr de motive (art. 979) prin care copiii aveau voie să-i dezmoștenească pe părinți. Aceste cauze multiple pentru care descendenții și ascendenții se puteau reciproc dezmoșteni erau: neîmpărtășirea în biserica ortodoxă, vrăjmășirea vieții, bătaia, necinstirea patului, defăimarea cu sudălmi, împiedicarea prin silă și vicleșug de a face testament, dedarea la desfrâuri sau la alte necuviințe, neîngrijirea din partea părinților pentru creșterea copiilor etc.

Alt exemplu al cauzelor de dezmoștenire îl constituie Codul lui Donici⁴, care reproduce Novele 115, capitolul 3, *Quae sunt justae exheredationis liberorum causae*. „Părinții pot depărta pre fii din moștenire pentru pricini cuviincioase, adecă: când vor pune mâna asupra părinților, sau îi vor amenința cu bățul sau armă, sau îi vor lovi, sau se vor arăta asupra lor cu silnicii, sau pre alții vor îndemna spre aceasta; sau îi vor cleveti, sau îi vor batjocori cumplit, sau vor porni asupra lor pără de vinovăție; sau când vor spurca patul părintesc cu maștiha lor, sau când se vor bolnăvi părinții și fiii nu-i vor căuta; sau când vor săraci și se vor năcăji în lipsă și fiii îi vor trece cu vederea, nevrând să-i ajute; sau când vor cădea la închisoare și fiii înștiințându-se de starea lor, nu se vor sârgui a-i scoate, intrând mijlocitori sau chezeși. Cam și de se va întâmpla să moară în închisoare sau în robie și se va dovedi că nici fiii, nici alte rudeni nu s-au silit a-i izbăvi, atuncea pentru răutatea lor se vor lipsi din moștenire și averea mortului se va da la visteria târgului de unde a fost mortul care avea să se cheltuiască pentru cei săraci și pentru cei robiți și pentru grijile lui sau alte miluri. Sau când fiii se vor însoți cu hoți și tâlhari spre fapte rele; sau când s-or da la vreun meșteșug urât și defăimat, sau când fiii se vor arăta nebăgători de seamă pravoslavniciei credințe și vor părăsi biserica și pricistania, sau când vor schimba legea, sau când vor cădea în erezuri; sau când părinții vor cădea în boala nebuniei și fiii sau rudeniile nu le vor purta de grijă, vor fi depărtați din moștenire. Iar dacă vreun om străin, milostivindu-se, îl va lua

³ În Moldova, Scarlat Calimach pune să se alcătuiască codul care îi poarta numele, promulgat în limba greacă și tradus în limba română abia în anul 1831. Codul Calimach este influențat și de reglementările Codului civil austriac de la 1811, care a reluat în bună măsură dispoziții ale Codului civil prusac de la 1794.

⁴ Colecția rezumată și explicativă a pravilelor împărătești, publicată în Moldova sub redactarea lui Andronache Donici primul jurisconsult român de seamă.

în purtarea sa de grijă și dând de știre rudeniilor lui, aceia nu vor băga de seamă, atunci moștenirea o va lua acel străin”.

Codul Caragea care s-a aplicat în Țara Românească începând cu 1818 conferă un statut identic copiilor naturali și celor legitimi, acordându-le drepturi egale la succesiunea mamei lor. Art. 33⁵ arată cine are dreptul la rezervă: dacă defunctul lasă descendenți sau ascendenți, aceștia erau puși din punct de vedere al succesiunii pe aceeași linie, în condițiile în care există un singur moștenitor, acesta trebuia să primească jumătate din succesiune, dacă erau doi, primeau două treimi, iar dacă erau trei moștenitori, trei pătrimi.

Pravila lui Matei Basarab⁶ dispune, de asemenea, că partea disponibilă: „o hărăzește tatăl unde-i este voie, sau unuia din feciorii lui, sau la străini, sau unde-i va fi voia; și de va vrea tatăl s’o arunce în mare, n-are nimene treabă a-l opri sau să’i ia seamă” (glava 282).

Normele privind instituirea rezervei erau imperative, astfel că nerespectarea dispozițiilor lor putea duce la anularea testamentului, lipsindu-l de efecte.

Originea rezervei succesoriale moderne

În dreptul vechi francez reglementarea rezervei se făcea în mod diferențiat, în funcție de provinciile istorice. Astfel, în regiunile din sudul Franței, unde elementul romanic era prevalent, s-a menținut concepția dreptului roman, vorbindu-se astfel de *legitima* așa cum era în dreptul roman. Ea era considerată ca o porțiune de bunuri atribuite fiecărui *legitimar*, însă în calitate de rudă, iar nu ca erede. Pentru cel care primea *legitima*, calitatea de moștenitor nu importa, însă avea dreptul să ceară reducățiunea liberalităților făcute numai prin dispoziții testamentare, atunci când primea numai o parte din *legitima*. Cel care renunța la moștenire putea fi considerat rezervatar, însă numai în situația în care el ar fi primit în timpul vieții ceva din partea defunctului conform cutumelor. *Legitima* era fixată, în marea majoritate a regiunilor, la o jumătate din moștenire.

În regiunile de drept cutumiar existente în nordul Franței, sub influența legilor popoarelor germanice, s-a evoluat spre o diversificare excesivă a reglementărilor privind moștenirea. Rolul preponderent îl aveau cutumele (așa-numitul drept statornic) față de care dreptul roman era exclus aproape în întregime. Apare o nouă instituție numită *rezerva cutumiară* și care se referea numai la bunurile proprii, înțelegându-se, prin acestea, bunuri care intraseră în patrimoniul defunctului prin moștenire sau daruri de la rudele lui. Asupra acestor bunuri aveau un drept de rezervă - *rezervă cutumiară* - toate rudele din partea cărora veneau aceste bunuri. Dacă aceste rude puteau primi moștenirea și nu erau îndepărtate, veneau la moștenire, după proximitatea gradului, până la concurența a patru cincimi. Rezerva nu putea fi atinsă de dispozițiile testamentare, însă putea fi afectată de donațiile pe care le-ar fi făcut defunctul în timpul vieții. Principiul care guverna rezerva cutumiară era *paterna paternis, materna maternis*, regulă care s-a transmis în sistemul C. civ. român prin intermediul C. civ. francez. Când nu existau descendenți din linia de unde veneau aceste bunuri, rudele aveau dreptul la o cotă de 4/5 din aceste bunuri. Dacă existau descendenți, aceștia moșteneau în întregime aceste bunuri din linia de unde proveneau (fie de la tata, fie de la mama).

Reglementările Revoluției franceze în privința rezervei și a cotității disponibile se regăsesc în două legi. Într-una se prevedea astfel:

- a) cotitatea disponibilă nu putea să fie mai mare de o zecime dacă defunctul lăsa descendenți fără a avea importanță numărul lor;
- b) cotitatea disponibilă nu putea fi lăsată copiilor;

⁵ „Când cel care face dietă are numai un moștenitor din jos sau din sus, atunci de predatorie se cade ca jumătate din averea lui să o lase moștenitorului. Iară când are doi, atunci se cade să lase două părți din trei, și când are trei atunci trei părți din patru și celelalte”.

⁶ *Pravila cea Mare sau Îndreptarea legii*, tipărită în românește la Târgoviște în anul 1622.

- c) dacă lăsa ascendenți sau colaterali, atunci putea dispune în favoarea unui terț de a șasea parte din moștenire.

În consecință, rezerva copiilor era de 9/10 din moștenire și a ascendenților și colateralilor (în lipsa descendenților) era de 5/6 din moștenire.

Ulterior, severitatea acestor dispoziții a fost diminuată prin altă lege care a dispus că se poate lăsa coticăta disponibilă și moștenitorilor, iar în ceea ce privește rezerva, ea era 3/4 dacă defunctul lăsa mai puțin de 4 copii, 1/2 dacă lăsa descendenți, frați și surori și 1/4 dacă moștenitorii erau veri sau nepoți de veri.

Legiuitorul Codului napoleonian a lăsat o sinteză a tuturor acestor norme, instituind ca rezervatari descendenții și ascendenții.

C. civ. român⁷ a urmat întru totul reglementarea franceză cu o singură excepție, instituind din rândul ascendenților ca moștenitori rezervatari numai tatăl și mama. Instituția rezervei succesoriale moderne se evidențiază mult mai clar prin compararea atât cu *legitima* din dreptul roman, cât și cu rezerva cutumiară existentă în regiunile de drept cutumiar din nordul Franței. Astfel, rezerva se diferențiază de *legitima* prin următoarele aspecte:

1. Prin cei care au drept la rezervă: descendenți și ascendenți privilegiați (iar cu caracter individual și soțul supraviețuitor), în timp ce *legitima* se putea da și colateralilor în situația când aceștia erau preferați unor moștenitori nedemni.

2. Din punct de vedere al cuantumului: în dreptul modern rezerva variază în funcție de numărul de copii sau numai de existența tatălui și mamei în concurs cu copiii defunctului; *legitima* era de o pătrime. Ulterior Justinian a stabilit-o la o treime sau la o jumătate, după cum erau până la patru sau mai mulți copii.

3. Cea de-a treia diferență are în vedere existența calității de moștenitor, a vocației succesoriale utile, în sensul că putea primi rezerva acel ce este moștenitor și care nu a fost înlăturat de la succesiune sau nu a renunțat la succesiune, ceea ce nu se cerea în cazul legitimei.

Totodată, rezerva diferă de rezerva cutumiară:

a) Rezerva cutumiară revenea tuturor celor ce erau chemați la moștenire, în timp ce la rezervă au dreptul numai descendenții, ascendenții privilegiați și soțul supraviețuitor.

b) Rezerva succesorală se calculează asupra tuturor bunurilor existente în patrimoniul defunctului, în timp ce rezerva cutumiară nu avea ca obiect decât bunurile proprii.

c) Rezerva cutumiară nu afecta dimensiunile donațiilor între vii efectuate de defunct, în timp ce liberalitățile ce trec peste coticăta disponibilă și afectează rezerva succesorală sunt supuse reducțiunii.

QUARTUM COMPARABO

⁷ În urma Unirii de la 24 ianuarie 1859 în Principatele Române se impunea efectuarea unor demersuri pentru unificarea legislativă. Acest lucru era necesar și în materie civilă, cu atât mai mult cu cât în fostele Țări Române existau reglementări diferite. La 11 iulie 1864 Alexandru Ioan Cuza emite mesajul domnesc numărul 804 prin care invita Consiliul de Stat să inițieze lucrările pentru elaborarea proiectului de cod civil. Astfel se dispunea: „Spre acest sfârșit, va avea în vedere condica italiană ce i se va trimite la Ministerul nostru de justiție, și va extrage dintr-însa articolele ce ar fi potrivite cu trebuințele țării noastre; va formula altele pentru materii care sunt cu totul locale și pentru care nici nu vor fi dispozițiuni în acea condică, și va alcătui cu modul acesta o condică civilă cu procedura ei, la care va avea în vedere și proiectul de reorganizație judecătorească [...]”. Juriștii membri ai Consiliului de Stat au tradus mai întâi Codul civil francez, care fusese promulgat la 3 septembrie 1807, cu modificările ulterioare. Acesta va sta aproape în integralitate la baza elaborării Codului civil român care a fost pus în aplicare la 1 decembrie 1865. În consecință, majoritatea instituțiilor existente în dreptul civil român își găsesc originea în legislația civilă franceză. Este și cazul rezervei succesoriale a cărei reglementare constituie o sinteză a dispozițiilor din vechiul drept francez, anterior codificării, precum și așa-numitului drept revoluționar al Revoluției franceze de la 1789. Ca izvoare ale Codului civil francez se pot aminti dreptul roman, ordonanțele regale sau chiar dreptul canonic.

În al patrulea rând, pe axa orizontală a operei de comparare voi cuprinde în cadrul analizei prospectiv-exploratorii referințe la textul matricial din C. civ. napoleonian, la textele similare sau cu obiect asemănător din alte coduri civile și eventuale norme cu caracter civil asemănător din cadrul altor familii de drept precum *common-law*, dreptul islamic.

Voi începe această treaptă cu prezentarea textului matricial din C. civ. napoleonian - art. 913: „Les libéralités, soit par actes entre vifs, soit par testament, ne pourront excéder la moitié des biens du disposant, s'il ne laisse a son décès qu'un enfant; le tiers, s'il laisse deux enfants; le quart, s'il en laisse trois ou un plus grand nombre; sans qu'il y ait lieu de distinguer entre les enfants légitimes et les enfants naturels”⁸.

C. civ. elvețian - art. 470:

„1) Celui qui laisse des descendants, ses père et mère ou son conjoint, a la faculté de disposer pour cause de mort de ce qui excède le montant de leur réserve.

2) En dehors de ces cas, il peut disposer de toute la succession”⁹; art. 471: „La réserve est: 1. Pour un descendant, des trois quarts de son droit de succession; 2. Pour le père ou la mère, de la moitié; 3. Pour le conjoint survivant, de la moitié”¹⁰.

C. civ. italian - art. 536: „*Legittimari* Le persone a favore delle quali la legge riserva una quota di eredità o altri diritti nella successione sono: il coniuge, i figli legittimi, i figli naturali, gli ascendenti legittimi. Ai figli legittimi sono equiparati i legittimati e gli adottivi. A favore dei discendenti dei figli legittimi o naturali, i quali vengono alla successione in luogo di questi, la legge riserva gli stessi diritti che sono riservati ai figli legittimi o naturali”¹¹;

- art. 537: „*Riserva a favore dei figli legittimi e naturali* Se il genitore lascia un figlio solo, legittimo o naturale, a questi è riservata la mezza del patrimonio. Se i figli sono più, è loro riservata la quota dei due terzi, da dividersi in parti uguali tra tutti i figli, legittimi e naturali”¹².

C. civ. al Republicii Moldova

Articolul 1505. *Rezerva succesorală*

Succesorii de clasa I inapți pentru muncă au dreptul de a moșteni, independent de conținutul testamentului, cel puțin o doime cotă-parte din cota ce s-ar fi convenit fiecăruia în caz de succesiune legală (rezervă succesorală).

Articolul 1506. *Apariția dreptului de a pretinde cota din rezerva succesorală*

Dreptul de a pretinde cota din rezerva succesorală apare în momentul deschiderii succesiunii.

Acest drept se transmite prin moștenire.

Articolul 1507. *Determinarea mărimii rezervei succesorale*

Mărimea rezervei succesorale se determină în funcție de întregul patrimoniu succesoral, inclusiv de averea atribuită pentru îndeplinirea legatului.

Articolul 1508. *Determinarea cotei din rezerva succesorală pentru fiecare moștenitor rezervatar.*

La determinarea cotei din rezerva succesorală pentru fiecare moștenitor rezervatar, se iau în

⁸ „Liberalitățile, fie prin acte între vii, fie prin testament, nu vor putea depăși jumătate din bunurile dispunătorului, dacă lasă la decesul său un copil; o treime dacă lasă doi copii; un sfert dacă lasă trei sau mai mulți; nu se face distincție între copiii legitimi și cei naturali”.

⁹ „Cel care lasă descendenți, mamă, tată sau soț supraviețuitor, are facultatea de a dispune pentru cauză de moarte de ceea ce excede rezerva succesorală. În afara acestui caz, el poate dispune liber de toată masa succesorală”.

¹⁰ „Rezerva este: pentru descendent de 3/4 din dreptul său de succesiune; pentru mamă, tată sau soț supraviețuitor de o jumătate”.

¹¹ „Persoanele în favoarea cărora legea prevede o cotă de moștenire sau alte drepturi de succesiune sunt: soțul, descendenții legitimi și naturali. Fiilor legitimi le sunt asimilați cei legitimați sau adoptivii. În favoarea descendenților fiilor legitimi sau naturali care vin la moștenire în locul acestora legea rezervă aceleași drepturi care sunt le sunt rezervate fiilor legitimi sau naturali”.

¹² „Rezerva în favoarea copiilor legitimi și naturali: când părintele are un singur copil, (legitim sau natural), acesta moștenește 1/2 din patrimoniu. Dacă sunt mai mulți, rezerva lor este de 2/3 din patrimoniu, urmând ca acesta să se împartă în mod egal la toți copiii, legitimi sau naturali”.

considerare toți moștenitorii legali chemați la succesiune dacă nu ar fi existat testamentul. Moștenitorii testamentari nu se iau în considerare dacă ei nu sînt moștenitori legali.

Proiectul de C. civ. român

Noțiunea de rezervă succesorală. Art. 828: Rezerva succesorală este partea din patrimoniul celui care lasă moștenirea la care moștenitorii rezervatari au dreptul în virtutea legii, împotriva voinței defunctului manifestată prin liberalități.

Moștenitorii rezervați. Art. 829: Sunt moștenitori rezervatari: soțul supraviețuitor, descendenții și ascendenții privilegiați ai defunctului.

Întinderea rezervei succesorală. Art. 830: (1) Rezerva succesorală a fiecărui moștenitor rezervatar este de jumătate din cota succesorală care i s-ar fi cuvenit ca moștenitor legal.

(2) Liberalitățile făcute de defunct nu pot atinge rezerva succesorală, ci trebuie să se încadreze în cotitatea disponibilă.

Deoarece instituția rezervei succesorală sau norme asemănătoare acesteia nu apar în dreptul islamic sau în *common-law*, nu vom face nici o referire la aceste sisteme de drept.

QUINTUM COLLIGAM

În al cincilea rând voi face o posibilă exegeză a textului prin:

- analiză gramaticală, *littera*;
- contextualizare, *sententia*, ce presupune, în cadrul analizei excursiv-expectatorii, cercetări pluridisciplinare;
- identificarea sensului teologic-filosofic și a acelora social, respectiv, politic;
- identificarea sensului obscur, *sensus*, adică a celui de-al patrulea sens, unul metafizic sau inițiativ.

Littera – textul supus interpretării nu ridică probleme în privința înțelegerii regulei de drept instituite prin intermediul său. Controverse au fost stârnite în literatura juridică de sintagma copil legitim care astăzi nu mai prezintă interes, deoarece nu mai există diferențe între copilul din căsătorie și din afara ei, situația juridică a acestuia fiind foarte bine stabilită de C. fam.

Sententia – din punct de vedere sociologic libertatea omului nu poate să fie absolută, el nu are numai drepturi ci și datorii de îndeplinit. Pentru a oferi un mediu propice dezvoltării relațiilor sociale trebuie protejată în primul rând familia. Prin instituirea rezervei succesorală se asigură continuitatea averii familiale în sânul acesteia, intervenția statului fiind destinată să înlăture inechitatea de ordin social pe care o conținea principiul autonomiei de voință. Autonomia de voință (*libertas sive voluntas*) nu poate fi înțeleasă ca fiind expresia unui desăvârșit liber arbitru, ci ca libertatea pe care o condiționează și o determină viața socială pe de o parte și dispozițiile cuprinse în normele legale pe de altă parte. Rezerva poate fi calificată drept o expresie a tendințelor de socializare a dreptului, statul fiind conceput ca un arbitru în slujba justiției sociale.

Din punct de vedere politic, statul nu poate observa peisajul relațiilor sociale fără a da o reacție promptă. Astfel se justifică apariția instituției rezervei succesorală, corectiv al libertății de dispoziție și totodată prag al acesteia. Situațiile în care *pater familias* dispunea după bunul plac de averea sa exheredând uneori la voia întâmplării au dus la limitarea acestei libertăți în ideea protejării familiei și nu în ultimul rând a păstrării patrimoniului familial cât mai intact. Acesta este sensul politico-social al regulei consfințite de art. 841 C. civ.

Pentru identificarea sensului obscur, trebuie să ne gândim la complexitatea raporturilor de putere. Întotdeauna au existat interese în păstrarea și perpetuarea puterii câștigate, fapt ce era mai ușor de realizat dacă cei mulți nu luau contact cu starea de stăpânire rezervată doar celor aleși. Datorită măririi familiilor, prospera și autoritatea lui *pater familias*; averea acestuia se mărea,

deci devenea puternic pe plan social: situație deloc îmbucurătoare pentru cei care conduceau. O manieră elegantă de a știrbi influența șefilor familiilor de pe scena relațiilor sociale a fost tocmai limitarea puterii de dispoziție asupra averii sub pretextul protejării patrimoniului familial precum și al intereselor rudelor apropiate. O persoană care ar fi beneficiat de încrederea șefilor de familie și ar fi reușit să acumuleze o avere considerabilă ca urmare a legatelor instituite în favoarea sa ar fi putut răsturna raporturile de putere deja stabilite. Cei care dictau au reușit să se pună la adăpostul unei norme juridice împotriva eventualelor situații în care s-ar fi produs dezechilibrul de putere datorită testamentelor asigurându-și mijloacele legale pentru a se apăra: prin simpla invocare a rezervei, ei eliminau potențialul pericol.

SEXTUM OPPONAM ET QUAESTIO

În al șaselea rând, voi cerceta posibilele obiecțiuni la raționamentul implicat de text și voi încerca a lămuri contradicțiile după metoda dialectică ce este consacrată de triada:

- teză, *pro auctoritas* ;
- antiteză, *contra auctoritas*;
- sinteză, *dicta sive concordia discordantium sive conjunctio oppositorum*.

Teza (*pro auctoritas*): Liberalitățile, fie făcute prin acte între vii, fie făcute prin testament, nu pot trece peste jumătatea bunurilor dispunătorului dacă la moarte-i lasă un copil legitim; peste o a treia parte, dacă lasă doi copii; peste a patra parte, dacă lasă trei sau mai mulți.

Antiteză (*contra auctoritas*): Liberalitățile fie făcute prin acte între vii, fie pentru cauză de moarte pot depăși jumătatea bunurilor dispunătorului dacă la moarte-i lasă un copil legitim; peste o a treia parte, dacă lasă doi copii; peste a patra parte, dacă lasă trei sau mai mulți.

Sinteză (*dicta sive concordia discordantium sive conjunctio oppositorum*): liberalitățile fie făcute prin acte între vii, fie pentru cauză de moarte pot depăși jumătatea bunurilor dispunătorului dacă la moarte-i lasă un copil legitim; peste o a treia parte, dacă lasă doi copii; peste a patra parte, dacă lasă trei sau mai mulți, numai dacă există rațiuni puternice care să le justifice. În scopul asigurării guvernării principiului echității în cadrul raporturilor juridice civile, se vor institui o serie de criterii de care să se țină seama în procesul deliberativ al judecătorului.

SEPTIMUM QUERAM, BROCARDUM ET DE LEGE FERENDA

În al șaptelea rând, voi cerceta justificările dreptului sancționat de textul în cauză prin expunerea argumentelor și a excepțiilor, inclusiv *exceptio exceptionis causa*, cu observarea finală a principiilor generale, a brocardurilor și cu eventuala propunere *de lege ferenda*, în cadrul analizei incursiv-receptive, ceea ce implică raportarea textului la politica legislativă actuală.

De-a lungul demersului interpretativ s-au putut observa argumentele pro și contra regulei instituite de art. 841 C. civ. Drept urmare, mă voi opri asupra propunerilor *de lege ferenda*. Cu mult curaj propun abolirea instituției rezervei succesoriale, sau dacă nu, cel puțin elaborarea unor criterii obiective de care să țină cont judecătorul în momentul în care va aprecia valabilitatea dispozițiilor celui despre a cărui patrimoniu este vorba. Printre criteriile obiective, să se țină cont de situația materială a celor care au fost dezmoșteniți și care invocă rezerva succesorală, de notorietatea bunelor sau proastelor relații care au existat între testator și exheredat, de ajutorul material sau moral pe care l-a acordat cel privat de dreptul său succesoral *de cuius*-ului, de buna sau reaua credință a celui care invocă rezerva. Bineînțeles că se va ține cont și de adevăratele sentimente ale *de cuius*-ului cu privire la cel în favoarea căruia a testat depășind cotitatea

disponibilă. Astfel, cotitatea disponibilă va fi doar un prag de trecut în vederea realizării libertății de voință, și nu o piedică în calea realizării ei. Dacă vor fi îndeplinite anumite cerințe de echitate stabilite de legiuitor, atunci ultima dorință a „celui ce a fost” va fi respectată întru totul, nu? Iar cel care testează nu va fi nevoit să recurgă la tot felul de tertipuri juridice care să-l asigure că voința sa va fi respectată. Prin instituirea unor criteriilor obiective pentru asigurarea echității dispozițiilor testamentare circuitul juridic va fi ferit de nesiguranță.

Bibliografie

1. C. Nacu, *Comparațiune între Codul civil român și Codul Napoleon*, Ed. Leon Alcalay, București, 1900
2. D. Alexandresco, *Explicațiunea teoretică și practică a Codului civil*, Ed. Atelierele Grafice SOCEC & CO, Societate anonimă, București, 1913
3. D. Alexandresco, *Principiile dreptului civil, cuprinzând doctrina și jurisprudența până la zi, precum și maximele, aforismele, proverbele și regulile de drept cele mai cunoscute romane, franceze etc. așezate în Codul civil cu aplicarea lor la diferite materii de drept*, Ed. Atelierele Grafice SOCEC&CO, societate anonimă, București, 1913
4. Gh. Ghigeanu, *Dreptul la moștenire. Rezerva succesorală - Teorie și practică*, Editura Didactică și Pedagogică, R.A., București, 1998
5. Fr. Deak, *Tratat de drept succesoral*, Ed. Universul Juridic, București, 2002

*

* *